

A MAGYAR HELIKON ÉS A KÉPZŐMŰVÉSZET

Hat év egy nemzet kulturális életében nem nagy idő, még kevésbé egy kiadóban, mégsem mehetünk el szó nélkül a *Magyar Helikon* hatéves fennállása mellett. Hísz kiadó léte és működése kulturális életünk konszolidációjának egyik legszebb eredménye, ugyanakkor a szocialista művelődéspolitikának is olyan hatásta, amelyhez fogható nem sok akad a határokon kívül sem.

A kiadó egyetemes hatása az egész magyar könyvkiadásra oly sokirányú, hogy egy rövid emlékezésben minden vonatkozására ki sem térhetünk. Talán egy mondatban úgy foglalhatnók össze a Magyar Helikon jelentőségét, hogy neki köszönhető a felszabadulás utáni magyar művészi könyv megteremtése. Mert bár rajta kívül más kiadók is felmutathatnak néhány kísérletet, talán eredményt is, a Magyar Helikon ösztönző hatása nélkül a könyvművészetnek az utolsó években bekövetkezett virágzása el sem képzelhető. S annak bemutatása, hogy mindez mily erőteljesen hatott az olvasók esztétikai nevelésére, ugyancsak külön tanulmányt érdemelne.

Bennünket e hasábkon a könyvnek a valóban *művészi* oldala érdekel, s a könyv alkotó elemei közül is elsősorban az *illusztráció*, mint sajátos művészeti jelenség. S ha ebben, akkor derül ki, mit tett e kiadó az illusztrálás adta lehetőségeken belül nemcsak a könyvművészetért, hanem egyáltalán a művészetért, a *képzőművészeti* iszlás terjedésért.

Csohány Kálmán: *Tinyanov: A követ halála*
Illustration pour l'oeuvre de Tinyanov: *La mort de l'ambassadeur*
Иллюстрация к «Смерти посла» Тиньянова

TINYANOV

A KÖVET HALÁLA

A kiadónak bizonyos értelemben új utakat kellett törnie. A művészi magyar könyvnek, ha illusztrációs válfaját tekintjük, korántsem áll oly gazdag örökség a háta mögött, mint a könyvdísz nélküli és illusztrációmentes könyvnek. Nem mintha az illusztrált könyvek terén nem akadna sok minden, amire mint előzményre, rá lehetne mutatni. A kérdés azonban sokkal nyomonlatabb, sem-hogy azt lehetne mondani, hogy a Magyar Helikon ott folytatta, ahol az előző korszak könyvművészete 1944-ben abbahagyta, s hogy azokat a nyomokon indulva érte el új korszakot jelző eredményeit.

Kétségtelen, hogy az újjáalkotott művészi magyar könyv megszületése — ha történeti előzményeire gondolunk — az 1900-as évek első évtizedére nyúlik vissza, s az ilhlető forrást Morriések jelentették. Az ő szemléletük vezette vissza a könyvkészítést az anyagszerűséghez, ők érvényesítették újra a szerkezet logikáját és egységét, állították fel követelményként újra a stíluslemek művészi harmóniáját. Ennyi helyes elv szükségképpen vitte előre a művészi könyv ügyét mindenütt, ahol az irányzat megértésére talált. Morriések eredményeit értékesítette a szececsaó, amely számos remekművet alkotott nálunk is mind a díszített, mind az illusztrált könyv terén. Koronghi-Lippich Elek Kötleményei (1903, Pallas), Nagy Sándor és Körösfői-Kriesch Aladár színes díszzeivel és rajzaival, Wilde Salome-ja (1907, Révai) Sarkadi Emil könyvdíszzeivel és illusztrációival, Kner Imre: *Könyv a könyvről* (1912) Geiger Richard díszzeivel, Inotay László könyve: *A napfák meséi* (1913) Nagy Sándor ékítményeivel és illusztrációival, majd még később Heine: *Sabbat hercegének* románca Tábor István könyvdíszzeivel és illusztrációival (1920 AWIWA) — csak néhány kiragadott példa a század eleji új magyar könyvművészet múltjából. E könyvek majd mindegyike oldalról-oldalra könyvdíszekkel ékesített, a korra jellemzően növényi elemekkel, pávatollszerű motívumokkal. Függetlenül az ízelek különbözőségeitől, határozott elvek születtek őket s éppen ezért a szép könyvek sorában előkelő hely illeti meg őket.

Ezzel a művészi irányzattal szemben, amely tehát könyvdísz és illusztrációt egyszerre egyesített magában, a csak díszített és csak illusztrált könyvek is megtalálhatók a példái, bár az utóbbiak kétségtelesen jelentősebb helyet képviselnek az előbbieknél annak ellenére, hogy az illusztráció mindig drágább, mint a könyvdísz, bár annival látványosabb is. A Tevan kiadásában megjelent Csohány Lilla című amatorkönyvben Divéky József könyvdíszzei állanak, de már a többi Tevan amatorkiadvány illusztrált. Divéky mellett a Kolozsvári-tesztvérek, Sándor és Zsigmond szerepel leg többször. — Kisfaludy Károly Tollagi Jónásához (300 számozott példány, 1920) a könyvdíszeket és a szövegekpeket Kolozsvári Sándor készí-tette, de már a Petőfi Sándor Apostola, amely 1921-ben jelent meg 100 számozott példányban, díszítésében osztoztak: a rézkarc-illusztrációk Kolozsvári Zsigmond, a könyvdíszek Kolozsvári Sándor rajzai. — Kozma Lajos egyforma sikerrel épölja a könyvdíszített (Kner Klasszikusok, Monumenta Literarum) és az illusztrációt (Zsuzsa Bergengóciában, 1921. Sacelláry, Régi népballadák könyve, 1921. Amicus), később azonban már inkább csak a könyvdíszeket vállalja (Török Sophie: Asszony a karosszékben, 1929 Nyugat, Gellért Oszkár: Valami a végleten sugarakból, 1929. Nyugat). — Követői közül Gróf József Berzesenyi verseihez készít könyvdíszeket (Kellner, 1921). Velük egyidejűleg az 1926-ban tragikusan elhunyt Gara Arnold az illusztráció mestere: Puskin: *Anyegin* (1920. Genius), Kleist: *Die Marquise von O...* (Kellner 1921.), Magyar Parnasszus (1926). — Jaschik Álmos egyaránt kiváló akár könyvdíszektől, akár illusztrációról legyen is szó (Petőfi, Ady stb.) — Fáy Dező illusztrációival emelkedik a kor vezető grafikusai közé (Dante illusztrációk, Riedl Frigyes: *Magyarok Rómában*, a Magyar Bibliophil Társaság kiadása, 1930. Keleti Arthur: *Pax vobiscum*, az Amicus kiadásában 1922.) — Derkovits Gyula szintén figyelemreméltót alkot az illusztrációban (Füst Milán: *Advent*, 1923. Amicus). Molnár C. Pál pedig egyenesen a legnépszerűbb illusztrátorok közé küzd fel magát (Keleti Arthur: *Angyal üdvö-zlet*, 1928. Amicus, Kosztolányi Dező: *Alakok, Egyetemi Nyomda*, Cyrano de Bergerac, Szépműves Műhely. é. n.).

Nem lehet azt állítani, hogy az 1944 előtti korszakot egyik vagy másik technika uralma jellemzi. Kétségtelen, hogy az 1920-as évek körül a rézkarc igen előkelő helyet foglal el a könyvművészetben,

anélkül, hogy a fametszetet kiszorítaná. Sőt a fametszet éppen ebben a korszakban kezdi újra elfoglalni helyét a könyv lapjain. (Conrad Gyula nagyméretű lapjai, közöttük színes fametszetek). Conrad Gyula illusztrálja Krúdy Gyula: *Pesti Évkönyve* című könyvét (1921. Sacellary). Az említettek mellett fel idéznünk Major Henrik fametszeit Krúdy Gyula Aranykézutcai szép napok című könyvéhez (1916. Tevan.), Balogh István fametszeit Maeterlinck Tintagies halálához (1923. Sacellary). — De a fametszet egyeduralma mégis a korszak második felében következik be, és csak szórányosan találkozunk rézkarcillusztrációkkal. (Pl. Szónyi István: *Illyés Gyula: Ifjúság*, 1932.). — 1931-től kezdve *Buday György* fametszművészete magosodik szinte valamennyi kortársa fölé (Arany balladák, Székely népballadák, Nyíri rétközi parasztesék, Mondotta, Haviboldogasszony, Mauriac: *Jézus élete* stb.) S mire a korszak végére érünk, az illusztráció elősőbb győzelmet arat a könyvdisz fölött, noha a 20-as években az illusztrációellenes irányzat annyira erősödött, különösen Németországban, hogy a stuttgarti könyvművészeti kiállításról az illusztrált könyvet majdnem teljesen száműzték.

A felszabadulás után kb 1957-ig néhány kivételtől eltekintve — ezek között az A. France: *Nyárforogató Jakab c.* Tevan kiadvány áll az élen Hincz Gyula szinte utóéletnélküli pompás illusztrációival — főleg a vonalas rajzok lépik el a szépirodalmi kiadványokat, igen sok esetben teljesen sükségtelenül. (Az ifjúsági irodalmat most figyelmen kívül hagyva). Ilyen történelmi előzmények után került választás elé a működését 1957-ben elkezdő *Magyar Helikon* s mindjárt elismeréssel kell megjegyezni, hogy nem esett az egyoldalúság vétkébe s minden illusztráló technikát szóhoz engedett, még az akvarellt is (Ibsen: *Terje Vigen*, Bernáth Aurél akvarelljeivel). A vonalas rajzot igen helyesen — kissé hátrább szorította, a csak könyvdisz alkalmazását elejtette, viszont az illusztráció előtti szélesre tárta a kapukat. Több mint évtizedes sírfőből hozta vissza a könyvbe a fametszetet és a rézkarcot, s ami a színes illusztrációt illeti, mind a grafikai, mind a festői irányzat számára gazdag érvenyesítési területet biztosított. Éppen mert a korszak legjobb művészeit foglalkoztatta, a festői irányzat fellükerekedésének szükségképpen kellett bekövetkeznie még a fametszet és rézkarc területén is. Ez az adott művelődéstörténeti viszonyok közt rendkívül nagy jelentőségűnek bizonyult.

Ha a számok tükrében vizsgáljuk a Magyar Helikon ténykedését, azt látjuk, hogy öt év alatt kb. 40 hazai élő művész kapott a kiadó-

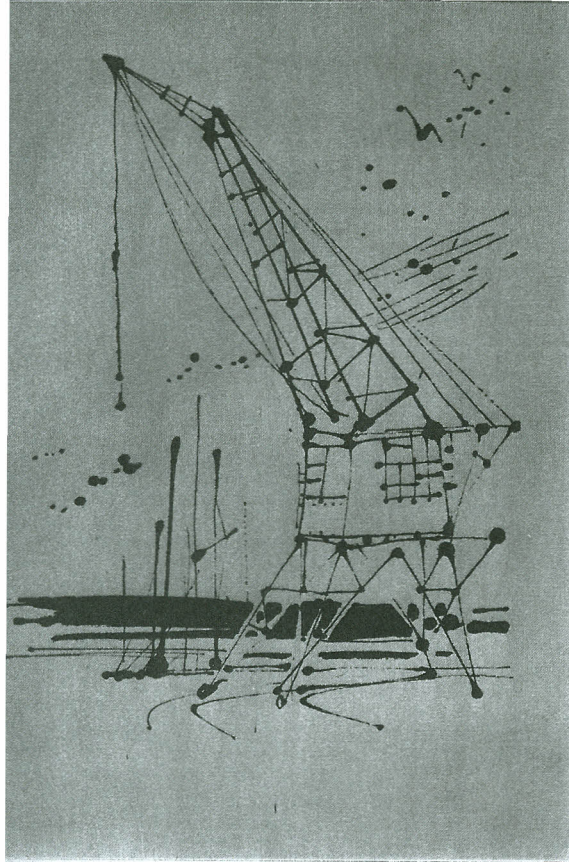
tól megbízást, noha tudjuk, hogy a Helikon évente nem adhat ki többet átlag 25 kötetnél, az apróságokkal együtt. Ehhez a számhoz hozzá kell vennünk a már halott művészek műveinek felelevenítését, (Zichy Mihály, Orlay Petrich Soma stb.) és a külföldi művészeket, idegeneket (Picasso, Schwimmer, Masereel, Matisse, stb.) és a külföldön alkotó magyarokat (Vértés Marcel). De ez utóbbi csoport nem is lényeges annyira, mint az élő hazai művészeké, hisz a Helikon kiadó és a képzőművészet kapcsolata magyar vonatkozásban történelmi jelentőségű.

Éppen ezért itt kell rámutatnunk arra, hogy a Magyar Helikon munkásságának képzőművészeti oldala, művészeknek adott igen komoly megbízások révén, nem az 1945—1957 közötti könyvkiadásunk illusztrációhoz képest jelent különleges értéket. Hisz ez a korszak néhány kivételtől eltekintve sivatagi fölt könyvművészetünk történetében, s ezért az 1900 után kibontakozó könyvtörténeten belül, az amatőr és bibliofil könyvkiadás legmagasabb csúcsaival kell összehasonlítani a Helikon művészi termését. S eközben éppen a könyvillusztráció terén elért sokirányú eredmény kényszerít elismerésre (hiszen a tipográfiai megoldás csak a szerkezet egységét illetően kielégítő, általában, de kivétel tekintetében majdnem minden Helikon kiadványban zarvaszhibákkal találkozunk, részben a tervezés, részben a nyomdai munka következetlensége s az anyag elégtelen minősége miatt). A könyvillusztrációk azt is igazolják, hogy a megbízások nem mindig jelentenek megködtöttséget a művész számára, sőt nagyon gyakran igazán kielmedkelt alkotásoknak válnak forrásává.

Kondor Béla: Hemingway: Az öreg halász és a tenger
Illustration pour l'oeuvre de Hemingway: *Le vieil homme et la mer*
Иллюстрация к рассказу Хемингуэя «Старый рыбак и море»

Szász Endre: Heine: Németország
Illustration pour l'oeuvre de Heine: *Allemagne*
Иллюстрация к «Германия» Гейне

Reich Károly: Ho Csing Cse-Ting Ji: A fehérhajú lány
Illustration pour l'oeuvre de Ho Tchin Tche-Ting Ji: *La jeune fille aux cheveux blancs*
Иллюстрация к «Седой девушке» Хо Чинг-Че-Тунг Ю

Kass János: Neruda: Elemi ódák
 Illustration pour l'oeuvre de Neruda : Odes élémentaires
 Иллюстрация к Элементарным одам Неруды

A Helikon munkássága az illusztráció értelmezésében is komoly tisztulással járt. Ma már az átlag érdeklődő számára is egyre nyilvánvalóbb, hogy az illusztráció két fajtája közül az a szimpatikusabb, amelyik nem pusztá megismétlése a tartalomnak. A kérdés körül 50 éve tartó vita mintha eredményteljén járna s éppen napjainkban érkezünk el oda, ahova Farkas Zoltán egyik Nyugat-beli cikkének ma is érvényes megállapításai szerint a jó illusztrátornak el kell jutnia, hogy ti. elkerülje a tartalom rebuszosságát, de ugyanakkor a fantázia elkalandozását is, amikor illusztráció címen valamilyen távoli kapcsolatot sejtető változatot nyújt a művész a szöveg által kínált témára. Ha a Helikon illusztrációit nézzük, nagy általánosságban nyugodtan mondhatjuk, hogy művészei a kétféle kísérletet az esetek többségében sikeresen kerültek el. A másik veszedelem jobban kísértett: hogy a művész — éppen mert túlterhelte a kiadó — önmagát kényszerült ismételni. Gondolunk az Omar Chajjám rézkarcillusztrációira. A könyv művészi értéke elvitathatatlan, de a baj éppen abból származott, hogy a könyv tervezője minden oldalra illusztrációt álmódott s ennek következtében oly sokféle és elfogadható változatra még Szász Endre is képtelennek bizonyult.

S ezen a ponton rá kell mutatnunk arra, hogy a kiadó bátran adott megbízást a fiatal nemzedéknek. Még hozzá valóban azoknak, akik arra méltóknak is bizonyultak. Csernus Tibor (Cyrano de Bergerac: Holdbéli utazás) Csóhány Kálmán (Tinyanov : A követ halála), Kondor Béla (Hemingway : Az öreg halász . . .) Kondor

Lajos (Füst Milán, Hegedűs Géza, Háfiz könyvéhez készült) illusztrációi ez évek legszebb termékei közé tartoznak éppúgy, mint Raszler Károly (Paron : Már késő) és Reich Károly illusztrációi (Pancsantra, Életünk, Nagyvilág stb). Külön meglepetés Kass János — Balázs Béla : A kézszakállú herceg vára című — Bartók pirosnyomású kótarészletekkel csinosított — szövegéhez készített merész fantáziájú és formaképzésű illusztrációi, annak ellenére, hogy e tehetséges művész saját hangját még mindig nem találta meg. A Gilgamesz-hez, a Szávitri-hoz, a Varázskönyv-höz készített illusztrációi újabb problémát vetnek fel: a régi szöveg illusztrálása mennyiben kívánja meg az archaikus stílizálást? Erre csak egyféle felelet jogosult: akár archaizál a művész, akár nem, végül maga a mű dönt, bármilyen formanyelven fejezze is ki magát az illusztrátor. A Neruda Elemi ódához és a Becherhez készített rajzok, illetve fametszetek nem vetnek fel ilyen problémát s aligha tévedünk, ha azt mondjuk: a Balázs illusztrációk Kass Jánosa áll hozzáink legközelebb.

Az idősebb nemzedék egyes tagjai is méltó megbízásokhoz jutottak. Hincz Gyula Aragon : A befejezetlen mondat-a mellett Vörösmarty : Csongor és Tündéjét illusztrálta, amelynek külön érdeme, hogy nem a tegnapi, hanem a holnapban élő mához szabta elképzeléseit. — Kádár György a Bánk bán-hoz készített tónusos illusztrációkat. A középkor lelke éppen csak a kívánt mértékben tűnik át a zordon vonalakon. Más felfogásban — de teljes jogosultsággal — készítette illusztrációit Babits Jónás könyvéhez.

A Magyar Helikon magasszínvonalú illusztrációi közben felvetették a problémát: élt-e önálló életet az illusztráció? Erre igen-nel aligha felelhetünk, hisz tudni kell, mit fejez ki a maga sajátos képi nyelvével? S honnan tudhatnánk, ha a szöveg ismeretlen marad? És mégis: élt-e önálló életet az illusztráció, ha így is mond valamit a másik embernek. Ha valóban jelent valami szellemi tartalmat, ami megragadható a képen keresztül. Erre a legplasztikusabb példát a Magyar Helikon történetében Martyn Ferenc Don Quijote-hoz készült grafikai szolgálatját. Itt valóban elmondható: a kiadó és a művész egymásra talált. Az illusztrálás ötlete nem a kiadótól származott, a Don Quijote már régtől foglalkoztatta Martynt, de a kiadó elévülhetetlen érdeme, hogy meghallotta hírért egy kivételes képességű, magáról alig hallató, vidéken élő művész munkájának s beállította a maga kiadói terveibe. Így született meg az utóbbi évek egyik legszebb illusztrációsorozata a „büsképvő lovagról”, akiről már könyvtárnyit írtak, kötetekre rúgnak az illusztrációk s aki a mai kor művésztét is megragadja, talán éppen azért, mert annyi szélmalom ellen talán azóta sem folyt harc, mint ezekben az időkben. Az egyik leghálásabb feladat lenne alkotáslélektani szempontból annak feltárása, mily indítékok készítették a művészt erre a vállalkozásra, honnan merítette évek hosszú során át az erőt s a hitet éppen e kőbor lovag alakjának mintázásához. De a lélek érelő műhelyének kivilágítása sem teheti immár többé ezeket a magyar könyvillusztráció történetében szinte páratlan szellemi ökonomiával, káprázatos invencióval, a formábaöntés ragyogó bravúroival, a tartalom és forma tökéletes egybevetésével megalkotott rajzokat. Annyi bizonyos, hogy ritkán talál így ábrázoló művészre a papírra vetett klasszikus mondanivaló, mint Cervantes és Martyn esetében. S ebből semmit sem von le az, hogy maga a könyv nyomása messze elmarad az illusztrációk belső rangja és nyomdai kivitelének mértékétől, s hogy a 48 lap szinte elvész a majdnem 900 oldalas könyvben.

Az elmondottakat a kiadó és a képzőművészeti grafika kapcsolata nézve szemléletesen egészíti ki, ha felsoroljuk az eddig még nem említett grafikusok neveit. E névsor minden egyéb nélkül is ékes bizonyosság annak, mennyi lehetőséget biztosított a Magyar Helikon az illusztráló művészeknek: Csillag Vera, György Miklós, Háy Károly László, Ruzsicskay György, Varsányi Pál, Vincze Lajos, Zórád Ernő, Bartha László, Bozoky Mária, Csergezőn Pál, Drahos István, Ék Sándor, Hajnal Gabriella, Pfanni Egon, Szónyi Gyula, Turi István, Turay Mária, Varga Gyöző, Varga Imre neve mind említett érdemel. Összegezéssel elmondhatjuk, hogy a Helikon új fejezetet nyitott az illusztrált könyv történetében. A könyvillusztrált magas szintre emelte s ezzel egész könyvkiadásunkat serkentette művészi igényességre. Fennállása rövid hat év alatt számos olyan vállalkozást inspirált, amely nélkül a mai magyar illusztráló művészet, más szóval egész grafikai művészetünk lenne értékenyen szegényebb.

Szij Rezso